

ԻՆՉ Է ԿԱՄՔԸ

Ապրում ես: Զգիսես ի՞նչպես ապրում ես: Բայց կարճում ես գիսես, բայց գիսե՛ս...: Գոյութեանդ շուրջ հազար բռնակցներ են շարժում: Լինելիութիւնդ բախում է ուրիշների յինելիութեան: Անհետանելի մզանակներ շարժման մէջ են մտնում, հրում են քեզ շրջիսես ուր, ամուսնում են անսպասելի նախապահների վրայ, մահ են ածում քաղաքի քաղաք, որոշում են դուրսիւնները, ձեւաւորում են ժեսուս, յուսաւորում են գործողութիւնը եւ սեղծում են դէպքը...:

ԿՈՍՏԱՆ ԶՐԻԵՆՆ

Ամեն ինչ՝ որոշուած է եւ նախապահական...:
ՓՐՕՖ. ՇԱՐԼ ԽԻՇԷ

Հարցը՝ այս ուղղութեամբ, նոր չէ որ հրապարակ կուգայ: Հեռաւոր պատմութիւնը, իր գիտակցութեան վաղորդանքին խի, չուշացաւ զայն ենթարկելու մտածող տարրերու ուշադրութեան: Բայց դեռ մինչեւ այսօր, Հակառակ իր մասին արտայայտուող իմաստասիրական եւ գիտական գրականութեան ծրարականութեամբ ծիգերուն, ան կը մնայ դարձեալ մին՝ մարդկային ուղեղը չարհրկող այն բարդ խնդիրներէն, որ Հոկայ եւ անանցանելի ապառաժի մը նման կանգնած են մեր Հասկացողութեան սահմանին առջեւ: Եթէ երբեք կատարեալ լուծման ծօտ չենք, բայց նոր իրողութիւններ եւ փաստեր կը Հապճեպեն նոր Համոզմաններու ձեւաւորումը: Ուրեմն միշտ ալ կան նոր լսելիքներ, զոր երբ ծանրամասնենք քննութեան արդիական մեթոդներու ենթարկելէ վերջ, կը յուսանք թէ սովորականէն շատ տարբեր գաղափար մը պիտի ունենանք «կամք» կոչուած գործողութեան դարաւոր հարցի նկատմամբ:

Ակնհերեւ ճշմարտութիւն է թէ վեճի ենթակայ Նիւթ մը, իր յստակ եւ պայծառ բացատրութիւնը կը ստանայ յեռուելով միայն այնպիսի իրողութիւններու վրայ, որ իրենց փաստերը կը բազմա

գիտական, հոգեբանական աշխատանքներու Հակա-կշռեն: Այդպիսի իրողութիւններ, որքան որ ալ մեր արդի սովորական ծանօթութիւնները դասական ճշմարտութիւնները Հակասելու ընդթ ունենան, իրենց ուժին մէջ անվթար կը մնան, փորձերու պայմաններուն իրենց զիմացկունութեամբ: Իսկ անոնց՝ նորութիւն ըլլալու, մեր հոգեկան եւ մտային աշխարհին մէջ փոփոխութիւն յառաջացնելու Հանգամանքը, մեզ խրոչեցնելու չէ երբեք. իմաստութիւն է անսովորականութեան, որ կարող է ինքզինքը մեզ հարկադրել ուշ կամ կանխ, քանի որ յառաջդիմութեան ձգտումն ու ոգին անողորմօրէն կ'ընթանան արհամարհելով մեր ցանկութիւնները, սովորութիւններն ու նախապաշարմանները:

Ի՞նչ պիտի ըլլար քաղաքակրթութեան ընթացքը, եթէ ան մեզմէ կախում ունեցած ըլլար. ո՞ր հասած պիտի ըլլար մարդկութիւնը, երբ մերթէ կարենալով նոր Հետազոտութեանց արդիւնքը, յամաւեր մնալու նախկին փիլիսոփաներու եւ գիտմաններու գծած ծանօթութեան սահմանին մէջ, ըստ որում, աշխարհ Հորս տարրերէ կը բազկանար, կրակ, հող, օդ եւ ջուր. արեւը՝ Պելոպոնէսի տաճարութիւնը ունէր միայն եւ կը դառնար երկրին

շուրջ կախարհները՝ ճարձհաւորուած սատանաներ էին. Ատլաս (Հսկայ) երկինքն ու երկիրը իր ուսերուն վրայ կը կրէր. կային մարմիններ որ բացասական ծանրութիւն ունէին. բոլոր ապրող էակները՝ կազմուած էին արիւնի, ձողձէ, սեւածագձէ եւ մաղառէ. այսաՀարներ ալ պակաս չէին, որոնց դէտէն՝ միայն աղթքի ուժով կը Հետանային իրենց ապաստանարաններէն: Վաշ անոր որ կը Համարձակէր քննադատելու սօխարքիմեան «Վարդապետն ասաց»ը:

Ուրեմն, եթէ ի խնդիր լոյսի եւ ճշմարտութեան, անՀրաժեշտութիւն է անվարանօրէն յայտարարել ստուգուած անսովոր իրողութիւնները, Հասարակութեան կը մնայ գանձը մերժելէ առաջ, ուսումնասիրել պաղարկումներ, որքան որ ալ իր ընթացիկ Հասկացողութիւններուն Հետ բախման ճէջ ըլլան անոնք: Ո՛վ ըսաւ որ մեր Համոզումները բացարձակ ճշմարտութիւններ են եւ պէտք չունին փոփոխութեան. մեր գիտացմանէն Հտեղը տեսու. թիւններ, թէորինք են. «Պէտք չէ կարծել, կ'ըսէր Պլոտինը», որ տեսութիւնները բացարձակ ճշմարտութիւններ են, անոնք միշտ կատարելագործելի են եւ Հետեւաբար միշտ շարժուն:» Նաեւ ծանօթ իրողութիւն է որ ոչ ճէկ յատաշղիմութիւն առանց ընդդիմութեան չէ ընդունուած. թէ բրանդոյացած մտայնութիւններու դէմ գործել, նոյն իսկ այս դարուս, կը նկատուի սրբապաշտութիւն, իսկ բոլոր ժամանակներու պատմութիւնը ցոյց կուտայ, որ յաւաքողիմութեան արդէք արժատացած Հասկացողութիւնները քանդողներ, միջավայրի աններող ոգիին յաճախ ողբերգականօրէն վճարած են իրենց յանգնութեան սուրբը: Սոցիալաւորութեան այս ընդհանուր ախտին ճէջ, անվար միացած չեն նոյն իսկ բարձրագոյն մտաւորականներ, ու բացառիկ դէմքեր, անհավասարաշար եւ ճեմաթուխ կազմակերպութեան եւ զատական գիտութեան խտուաններուն դէմ — որ շատ ալ գիտական արժէք չունին — երազելու եւ ստեղծագործելու Համար անձնանթ կարելիութիւններու Հրաշապէղ Հորդաններ:

Մարդկութիւնը քաղաքակրթութեան ճէջ ըրած իր վերելքը անուղղակիօրէն կը պարտի այդ լուսաւոր իմացակութիւններուն, որոնց ուժին մեծագոյն գաղափարքն է եղած չանգունել, չարՀամարՀել ոչ ճէկ իրողութիւն, չնախապաշարուիլ պաշտօնա-

կան գիտութեան տուեալներէն, իրենց աշխատանցներուն ճէջ ըլլալ կատարելապէս ազատ աճէն տեսակ կանխակալ կարծիքներէ եւ վարկածներէ եւ ունկնդրել միմիայն փորձարկութեան եւ զննողութեան ձայնը, քաջ գիտնալով որ Պլոտինը անհաշիւ թիւններէն է Փաթէօրեան Տակալիչի այս երկու բովերէն անվարտ անցիղը ու եւ իրողութիւն անկանակածօրէն կ'արտայայտէ ճշմարտութիւնը, որու առջեւ ոչ ճէկ ընդունուած օրէնք եւ սովորութիւն, ոչ ճէկ գիտութիւն եւ փաստարկութիւն, ոչ ճէկ խորՀողութիւն եւ դատողութիւն, ուժ եւ արժէք չունին: Ա՜հա՛ այդպիսի իրողութիւններ են, որ կը ծառայեն մեր նիւթի ընդլայնման:

Ի՞նչ է կամքը: Այս պարզ եւ լակոնական Հարցումը, թերեւս շատերու Համար ունի իր դիւրին պատասխանը: Ըստ մեզ, ան՝ բնախօսական եւ Հոգեբանական խիստ բարդ գործողութիւն մըն է որ կը կազմէ գիտուններու եւ բնագիտացողէաներու տարակարծութեան գլխաւոր դաշտը: Ծանօնանք նախ իր սովորական ըմբանողութիւնը՝ լուսագոյն կերպով կարենալ պարզելու Համար մեր մասնելակերպը:

Հասարակութեան սեպհականութիւն է դարձած նկատել կամքը՝ այլ եւս Հարթուած ծանօթութիւններու սահմանին ճէջ: Իսկ որպէս շօշափելի ձեւակերպում այս ըմբանման, կ'ընդունուի որ կամքը անկախ ուժ մըն է, զոր աճէն մարդ ունի առաւել կամ նուազ չափով, ատակ՝ դաստիարակութեամբ զարգանալու, զօրանալու. թէ անՀատը ազատ է անոր գործածութեան ճէջ, թէ այն՝ որ գիտէ դպել իր կիրքերը, աշխատիլ յարատեւութեամբ, պաշտարիլ յամաւորէն, ձգնիլ, յոյնիլ, տառապիլ անվհատ կերպով, կարենալ Հասնելու Համար մտադրուած նպատակներ եւ խտելիլն, կը նկատուի զօրաւոր կամքի տէր մարդ: Կայ նաեւ աւելին. աճէն յաջողութիւն կ'արտայայտէ կամքի յաղթանակը, անոր ուժը միահեծանօրէն կ'իշխէ յառաջդիմական բոլոր ձեռնարկներու, քաղաքակրթական բոլոր փուլերուն վրայ:

Մենք չէ որ պիտի ուրանանք կամքի դերը եւ մասնանշել ուզենք իր ըմբանողութեան թերի կողմերը, թէ ճէկ ան կարենայ արարապնել իր գնահատման եւսփը արդիական թեթոններով: Այս ուղղու-

Թեամբ ունէ է քննութեան եւ խորհրդածութեան անցնելէ առաջ պարտինք ըսել. որ կամքի ուժին կողմնակիցները կը յենուն թէն ճակերեսային, բայց արտաքինապէս դերձախօս եւ կարկառուն փաստեալու վրայ, որոնք լուրջ համոզման հաստիքներ կը ներշնչեն շատերու, այն հիմով թէ քանի որ մարդիկ էին որ իրենց գործունէութեամբ հասցուցին այս աշխարհը իր արդի վիճակին, հետեւաբար տրամաբանական կը դառնայ մտածել թէ անոնցն է ճեմագոյն դերը այս կերպարանափոխութեան մէջ: Միլիոնաւորներ կան այսօր այսպէս խորհող:

Սրբաբեւ երբ դիտենք մարդկութեան ըրած արշաւը, հաւանաբար երրորդական շրջանի սկզբնաւորութեան՝ անտառներու եւ քարայրներու իր վայրենական ընակութիւնէն ծննդեալ արդի քաղաքակրթական կենցաղը, երբ նկատենք իր մտաւոր եւ բարոյական աշխարհին մէջ տեղի ունեցած արտասովոր փոփոխութիւնները, բնութեան ուժերու վրայ ձեռք ձգած իր տիրապետութիւնը, ճարտարաւուստի բոլոր ճիւղերուն մէջ ըրած իր անբեւեակայելի յառաջդիմութիւնները, պիտի համոզուինք շուտով որ մարդը, ոչ իսկ հիւլէ մը տիեզերքի անհունութեան բաղդատմամբ, բայց հսկայ դեր է կատարած իր դարաւոր պատմութեան բնաշրջութեան մէջ:

Ինչպէ՛ս չփառաբանել կամքի ուժը, պիտի ըսեն շատեր, երբ կը տեսնենք որ համբերատար եւ տքնաջան պրպտութենք լետոյ, գիտունը երեսն կը հանէ աշխարհի կենցաղը յեղաշրջող նոր ուժեր, երբ դրագեղը, անդհաշնեցողական սահմաններէն ի լոյս կը բերէ աննշմար գեղեցկութիւններու անբաւալ գանձեր եւ բանաստեղծ իր ներշնչման խորհրդաւոր աղբիւրներէն կը քաղէ մտածումի եւ արուեստի առիթներոյ շնորհքը: Ինչպէ՛ս ուրանալ կամքի ուժը, երբ վրձնիկ խօսական թափահարումով, երանգներու իմաստուն եւ ներկաշնակ համադրութեամբ, կտոր մը պատատու կը մարմնաւորէ իր վրայ բնութեան ալիքով խորհրդաւոր, իսկ քանդակարարծի մուրճի հարուածներուն տակ, շերտ մը անտաշ մարմարը, իր կոյս սպիտակութեան մէջ կը ձեւակերպէ կանացի Հոլանդիական բովանդակ շքեղութիւնը: Ի՛նչ յաղթանակ կամքի, երբ ձախորդութեան հազար փորձերէ վերջ, արծիւէն արագ օդանաւորը կը կտրէ կ'անցնի տնդնայտոր ովկիսնոսներն ու բարձրաբերձ լեռները, երբ բեւեռային

առուցակալոյտերու ածույթեան, ծովերու խորութեան, երկրագնդի ստորերկրեայ գահակէժներուն եւ լաբլաբլիթութեան ցանցին, աշխատանոցներու եւ գործարաններու մուլլ միջավայրին մէջ, բնութեան դադանիքները որոնող մարդը կը յաջողի իր ջանքերուն մէջ: Ելշատութեան հզօր արտադրութիւնները ձեւակերպող այս հերոսական ճիւղը, իր մարդկային բնութեամբ, կերպով մը կը նոյնանայ կամքի ուժին հետ, քանի որ ըստ հասարակ ըմբռնողութեան, եթէ միտքն է որ կը յղանայ եւ մկանն է որ կը գործէ եւ կը յոգնի, զանոնք խանդավառող ուժը կը թուի ըլլալ կամքը:

Եթէ իրականապէս կամքի ուժը մեր յինդիւթեան հիմն է եւ գլխաւոր մղօնն ու յենակէտը մեր բոլոր գործունէութեան, ուրեմն հրամայողական պահանջը է ճանչնալ զայն իր էութեան մէջ: Մնէ ոք պէտքն ունի անոր, քանի որ հաստատուած է թէ կենսաբ. կուր մըն է եւ պայքարելու համար մարդ երեսն գալու է դասաւորուած եւ զօրաւոր ուժերով: Թող որ ընկերային արդի կազմակերպութիւնը, իր շարք մը անխուսափելի դժուարութիւններով, դրած է՝ անհատը ոչ միայն իր բովանդակ ուժերու անթերի լարութեամբ տակ, այլ նաեւ զանոնք կրկնապատկելու, բառապատկելու անողբքութեան ներքեւ: Ելշարհ որքան ալ դաշնաւորուած ըլլայ յաջողութեան եւ երջանկութեան զգլխիշ երանգներով, կարելի չէ ծածկել անոր համաարածօրէն ողբերգական պատկերը, երբ բաղձաթիւ ցեղեր եւ ազգեր հասարակաց կենսապայքարի ունստուղութեան մէջ կը տառապին անդադար: Բնութեան անհաշտ տարերուն, ընկերային կարգ ու սարքերուն, ինչպէս նաեւ իր ներքնաշխարհը քայքայող զնասակար հակութիւններուն եւ կիրքերուն պէ՛մ պայքարող էակը, անհրաժեշտաբար պէտքն ունի իր ուժերու առաւելագոյն չափին — այս է քաղաքակրթութեան մեզի կողման ծակառաքողական օրէնքը, որմէ խուսափել կարելի չէ. հակառակ պիտի ենթադրէր դատաւրում, պարտութիւն եւ հետեւաբար մահ:

Իսկ եթէ կամքը չ'արդարացներ իրեն ընծայուած կարեւորութիւնը եւ նոյն իսկ եթէ նախապաշարութեամբ եւ երեւոյթներու ետին՝ սխալ ըմբռնողութիւններու դարաւոր նուիրագործմամբ միայն ձեռք ձգած է իր հաճախը, պէտք չէ վաբանիլ զայն մեկուսացնել իր չափազանցեալ հանգամանքներէն եւ ներարկել նոր մտածողութեան շիճուկը ի

շահ ճշմարտութեան եւ հասարակաց բարիքին, քանի որ մարդկութիւնը տուժած է ճիշդ իր սխալ հասկացողութիւններու երեսէն: Դերերու իրական ճշգրտով, կարելի է շարժման մէջ դնել նոր մտածելակերպեր, գործելու նոր եղանակներ, իրականութեան աւելի համապատասխան դրութեամբ եւ շատ աւելի բեղձնաւոր ձեւերով: Թերեւս այս եղանակաւ, մարդկութեան առջեւ քաջուի նաեւ նոր բարոյականութեան ճշմարտութիւնը չի կարող ընդհատուիլ: Հարցին քննութիւնը ուրեմն, բոլորովին անկախ ըլլալով բարոյական տեսակէտներէ, կարելոր է նաեւ ինայելու համար կեղծ ուժերուն պարտադրած անխնայ ջանքերն ու վստահութիւնը: Մեր գաղափարին մէջ մենք աւելի կը հաստատուինք, երբ կը դիտենք այսօրինակ ինկորրեկտն լոկ փիլիսոփայական խորովակով ընկռուած ըլլալու պարագան: Այսօր սակայն, բնախօսական, փորձառական, հոգեբանական եւ մանաւանդ հոգեզանցական (méta-psychique) հետազոտութիւնները շատ աւելի լոյս կը սփռեն կամք կոչուած խորհրդաքաղ ուժին վրայ: Լաւանբար չգրադուէինք մենք այս նիւթով կը բազմակողմանի ուսումնասիրութեան առարկայ դարձնացած չլլայինք գայն, եթէ անոր հետ կապուած չլլային մտածումի պատմութեան ամենամեծ հարցերը, որ մարդկային ազատութեան եւ ճակատագրականութեան սահմանին մէջ կ'իյնան: Փիլիսոփայական այս հետաքրքրութեան, աւելի ճիշդ՝ մտահոգութեան աստիճանը կ'աւելնայ, նոր իրողութիւններու՝ կամքի սովորական հասկացողութեան կողմէ կազմած հակասութեամբ: Այս երկսայրի կացութեան մէջ, ճշմարտութեան փնտռութիւնը կը դառնայ առաւել քան անհրաժեշտ:

Ըսենք կանխաւ որ մեր փորձառութեան եւ ուսումնասիրութեան արդիւնքը մեզ դրած է կամքի մասին տածուած սովորական գաղափարին բոլորովին հակոռակեաց տեղ մը, եւ մեր համոզման շրջանակը ամբողջացուցած ենք զօրաւոր եւ ձեռնհաս մտքերէ բխած ծանօթութեամբ: Եւ քանի որ գիտական եւ հոգեբանական կարգ մը նոր, բայց ստուգուած տուեալներ նաեւ անկերպագհօրէն կը ժխտեն կամքի հզօրութեան գաղափարը, ուրեմն անհրաժեշտ կը դառնայ, յենուած այս բոլոր փաստերու վրայ, արդիւնք գիտական լուրջ հետազոտութեանց, որբազրութեան ենթադրելու կամքի հակաբացողութեան դասական եղանակը: Այս յօդուածով,

յաւանիւթիւնը չունինք կարծելու թէ համաձիտներու ստուար թիւ մը պիտի կրնանք ունենալ, մանաւանդ միջավայրի մը մէջ որ անբաւականօրէն տեղեակ է արդի հոգեբանական եւ հոգեպնացական նուաճումներուն: Մեր ծանօթութիւնները նիւթապաշտական կամ հոգեպաշտական շարժումներու շուրջ, ցոյց՝ կուտան որ ցարդ կամքի ըմբռնողութեան մէջ անոնք լայնօրէն նկատու առնուած են: մենք՝ մեր ուսումնասիրութեան մէջ կը պահենք մեր մտածման անկախութիւնը, բայց չենք վարանիր օգտուելու միեւնոյն ատեն այդ շարժումներու ունեցած առողջ տարրերէն, առանց զանոնք մեր ուսումնասիրութեան մեկնակէտ ընելու: Ուրեմն հեռի ամէն տեսակ գաղափարային մոլեռանդութենէ եւ կանխակալ կարծիքներէ, իր լուսանք թէ այս հիման վրայ կարուցուած աշխատանք մը աւելի մօտ պիտի ըլլայ ճշմարտութեան:

Կեանքը թատերաբեմ ընէ է այլեւայլ անցքերու եւ դէպքերու, ուր արձագանգ կը գտնեն որքան ներքին, հոգեկան, նոյնքան եւ ա'լ աւելի արտաքին, ֆիզիքական աշխարհի՝ փոփոխութիւններէ: Թաճայ իրերամերժ եւ հակասական հոսանքներու այս կուտակումին մէջ, տեղի կ'ունենան ճակատագրական բախումներ, ցնցումներ — որպէս նախատարր մարդուն ամէն կարգի գործունէութեան — եւ այնպէս իր մէջ կը ստեղծուին հազար տեսակ տրամադրութիւն եւ վիճակ: Ամէն դար իր իմաստասիրական դրութիւններուն ենթարկած է մարդկային այդ հոգեկան, մտային վիճակները եւ իր զարգացման բնադրութեանը համաձայն կարծիք կազմած է անանց նկատմամբ: Գամեն ալ անոնց կարգին՝ անցած է հետազոտման նոյն պայմաններէն:

Երբ ականարկ մը նետենք մտածման պատմութեան վրայ, պիտի տեսնենք որ մարդու կամեցողական վիճակի նկատմամբ հնազոյն խորհրդութիւնը անցած է երկու շրջաններէ (1): Առաջինը այն է, ուր Հիթիանական միտքը կը լատիւանշուի՝ միակ բնութեան մը հաւատալիքով, որու մաս կը կազմէ նաեւ մարդը: Այդ բնութիւնը, նոյն իսկ մարդկու-

կային գործունեութեան մէջ, կ'ընթանայ անոր կամքէն կատարելապէս անկախ: Նախնեաց այս բնորոշողութիւնը կը բխի բնականօրէն իր մէջ բացարձակ ճշակատարականութիւնը: Իսկ երկրորդը, որ կ'ը շրջապատէ Պիեթագորասի, Սոկրատի և Եպիլեմտի անուններուն հետ, կ'ընդունի կրկնակի բնութիւն, մին իրերու բնութիւնն է, որու վրայ մարդ ոչ մէկ իշխանութիւն չունի, իսկ միւսը, իր իսկութեան մէջ կատարելապէս անկախ, մարդկային բնութիւնն է, զոր կամքի մէկ հարուածով, Տիագեալ ածբողջի հանդէպ հարկադրաբար գործող որոշականութեան ազդեցութենէն ազատ կացուցանելը, մարդու տիրապետութեան սահմանին մէջ կ'իյնայ: Ահա այս երկրորդ տեսակէտն էր որ պատմութեան հնազանդ շրջանը փոխանցեց արդի աշխարհին ևս որուն Գրիտոնեութիւնը տուաւ կենսականութեան և զարգացման արտասովոր աստիճան: Այս վերջի տեսակէտն է որ հիմը կը կազմէ կամքի սովորական հասկացողութեան: Սարդկային ինքնիշխան ազատութեան (libre-arbitre) գաղափարը, որու շուրջ մղուած պատմական պայքարները դեռ կը շարունակուին ներկայիս ակնդի գիտական և ազդու եղանակաւ, կը կազմէ են կենսական կէտը կամքի, նկատմամբ եղած անհամաձայնութեան: Մենք պիտի տեսնա՞նք որ անոր հետ կ'ապագայի միտքի ինքնաշարժը, այս մասին՝ թէն Խիստ հակիրճ, բայց ամփոփ կերպով, Տեսնենք ուրեմն կամքի գործողութիւնը նախ ինքն իր մէջ:

Կամքի լաւագոյն սահմանումը կուտայ Ռիբո (2), երբ կ'ըսէ. «Կամենալը գործել է, կամեցողութիւնը՝ գաղափարէն դէպի գործ անցը կը նշանակէ: Յաճախ զայն վերածած են պարզ որոշման, ընտրութեան. ասոնք կամքի processusի մէկ մէկ պահերն են: Եթէ կամեցողական ունի միտք, ուր կամ կանուխ գործի չվերաճուի, մտային, տրամաբանական գործողութենէ մը ընաւ տարբերութիւն չ'ունենար և կը նմանի այն գրուած օրէնքներուն որ գործադրութեան չեն դրուիր:» Գործին կարեւորութիւնը կը շեշտէ նաեւ Շոփենհայուեր, թէն ան յաճախ, գիտակցաբար կը շփո-

թէ կամքը տիեզերական ուժին հետ. «Եթէ, կամեցողութիւնը լրացած է և պատրաստ գործի անցնելու, կը կոչուի որոշում, իսկ ամէն որոշում որ չի յանգիր իրականութեան, կը մատնէ կամքի սնանկութիւնը:» Ուրեմն, ունի է գործունեութեան մեծի տակ եղած արտաքին մը, բացարձակ պայման է իրականացնելու համար կամքը ըսուածը:

Մեր մէջ յաճախ բազմաթիւ մտադրութիւններ և կամեցողական վիճակներ եթէ կը մարին, կը շինան առանց իրականանալու, կան ալ որ գործի կը փոխուին ամէն վայրկեան առանց մեզմէ խելու դոյն ջանք և յոյսութիւն. օրինակ, ամէն օր անկողնէն կ'ելլենք, կը լուացուինք, կը յարգաբարինք և այս գործողութիւնները տեղի կ'ունենան մեքեանաբար: Մեր կենքի բաղդորոշ և վճռական պահերուն է միայն, երբ պարտականութեան և պատասխանատուութեան մեծ բաժին մը կ'իյնայ մեր վրայ, որ մեր գործելու սովորական եղանակին կը յաջորդէ կամեցողական լուրջ վիճակ մը: Այդ ժամանակ մեր բովանդակ իմացականութիւնը իր ամենաձգարագ վիճակին մէջ ներկայ կ'ըլլայ և կը մասնակցի մեր ներսիկին մեղուդ պայքարին: Ստեղծուած մասին շարժման բոլոր փուլերուն մէջ, գիտակցութիւնը կը թուի ունենալ հսկիչի դեր: Երբ վերլուծենք մտային այս գործողութիւնը, պիտի նշմարենք որ նախ տեղի կ'ունենայ մեր վրայ ազդող արտաքին կամ ներքին պատճառներու, մօթիմներու ընդհանուր նկատառութիւն, այս առթիւ երեւան կը դրուին յիշողութիւններ, կը ստեղծուին գաղափարային լծորդութեան շարժումներ, որ մօտէն կամ հեռուէն կապ ունին այդ մօթիմներուն հետ: Յետոյ կուգայ խորհրդածութիւն ըսուածը որ կը կայանայ պատճառներու բաղադատութեան մէջ: Մինչեւ հիւսիս երածը, օրաճաբանական, իմացական բնոյթ մը կը կրէ լոկ իր մէջ և ոչինչ ունի կամեցողական: Իսկ այն պահուն, երբ մեր մտքին մէջ կը ծնի գերակշիռ արժէքներու ընտրութեան հարցը և երբ մեր մէջ պայքարող ընդդիմադարձ գաղափարներ շարժման մէջ կը դնեն քնադիներ, դպպոլմներ, տրամաբանութիւններ, կամքը՝ ընտրութեան պահուն, կ'անաւայ հորաբազոյն թելադրութեան, որով ընտրական գործողութիւնը կը յանգի որոշման: Իսկ գործը, կամ արարքի որոշման վիճակը որ կը յաջորդէ որոշման, կը նշանակէ մտային ուժերու պայքարէն յաւաքացած գաղափարաւարձողութիւնը (idéomotricité) մէկ իր իրագործման:

(2) Ribot: Maladies de la volonté, chez Alcan, Paris.

Բոլոր այս գործողութիւններու պահուն ձեր գիտակցութեան մէջ կը մնի երկու կարգի զգացում, մին՝ ընդդիմադարձ վօքիմներու մէջ ազատ ընարու-թեան զգացումն է, իսկ միւրը՝ գործը որոշելու եւ յետոյ զան իրականացնելու յատուկ ջանքի զգացումն է։ Ուրեմն, արտաքնապէս, ամէն գիտակից գործունէութեան կ'ընկերանայ «ազատ ջանքի» տպաւորութիւնը։

Փիլիսոփայական այս կերպ նկատառութիւնն անգամ, երբ զերծ է ո եւ է վարդապետական կամ գաղափարային մտահոգութիւններէ եւ աւելի խոր-քը կ'իջնէ Հարցին, կրնայ որոշակիօրէն Հաստա-տել որ ազատութեան զգափաբը խիստ տարտամ է և ամօգոյն՝ վերոյիշեալ գործողութեան մէջ։

Անցնինք սակայն բնախօսութեան որ մեր Հա-մօզման կուտայ աւելի զօրաւոր Հիծ։

Կենսաբաններ եւ բժիշկներ շատ լաւ գիտեն որ օրգանիսը ունի երկու տեսակ գործունէութիւն, ան կրնայ ըլլալ կամեցողական եւ կամ ինքնաշարժ մեքենական։ Ամեր գործունէութեան ճեծ մասը, կ'ընէ ՓօլՀան (3), կամեցողական չէ, ինչպէս՝ մեր անկողնադարձ շարժումները, մեր ինքնաշարժօրէն, բնազդօրէն գործելու եղանակները...։ Իսկ այդ ինքնաշարժ եւ բնազդական գործելը կազմուած են անկողնադարձ (réflexe) շարժումներէ, որպէս ջղա-յին կեդրոններու Հակազդեցութիւն՝ զդաշական ար-տաքին ունէ զրդիչի։ Գիտակցութիւնը ներկայ կ'ըլ-լայ այդ բեռնիւներու գործադրութեան, առանց ա-նոր վրայ ո եւ է ազդեցութիւն ձը ունենալու։ Օրի-նակ, ստամոքսին արուած ձեռքի ուժեղ Հարուած մը վայելիկաբար կրնայ շնչատութիւնը եւ սրտի-ն զարկը լարդեցնել ատեն ձը եւ որքան որ ալ տազ-նապալի ըլլայ այս վիճակը, կամքը անկարող է զայն արդիւելու, կամ ուզած ատեն վերջ տալու անոր։

Բնախօսականօրէն, կամեցողական գործողու-թիւնը նաեւ, իր կազմութեան տարրերուն մէջ միւ-նայն օրէնքներուն ենթարկուած է, իր տարբերու-թիւնը ինքնաշարժ, անկողնադարձ տեսակէն կախու-

ունի, յառաջ եկած Հակազդեցական բարդութեան ճեծութենէն։ Ինքնաշարժ գործունէութեան օրկանն է ողնաուղը, իսկ կամեցողականին է ուղեղը, որ անՀոնօրէն աւելի Հարուստ է իր ջղային Հիւս-կէններու, նեարդներու եւ բջիջներու զանազանու-թեամբ, նաեւ մտային ամէն կարգի իր պաշտօնէու-թիւնով, զգայութիւններու, զգացումներու, զաղա-փարներու, մտային պատկերացումներու, յիշողու-թիւններու, գաղափարային լծորդութեանց եւ կամե-ցողական վիճակներու ճորտութեամբ։ Երբ արտաքին ո եւ է ազդակ կը ներգործէ այս երկու կեդրոններէն ո եւ է մէկուն վրայ, օրկանիսը կը սկսի գործի՝ զրգուած կեդրոնի բնային Համաձայն։ Սփեւսըր, Ռիպօ, Միւնսթերպլեր կ'ընդունին որ Հոգեբանա-կան իրականութիւնը կազմուած է զգայութիւններէ եւ անոնց շարափառնութենէն, ինչ որ կը կոչուի ընկերակցական ջեսուրիւն, որ իր բացարտու-թիւնը կը գտնէ ուղեղային բնախօսութեամբ։ Զգա-յութիւնները, ուղեղի որոշ մէկ կարգի բջիջներուն Հիւլէական ձեւափոխման արտայայտութիւններն են, գաղափարներու եւ զգայութիւններու ընկերակցու-թիւնները, որքա՛ն ալ բարդ ըլլան, գիտակցութեան առջեւ կ'աբուսայտեսն աւելցալին այլեւայլ բջիջնե-րու վրայ կատարուած մասնակային փոփոխութեան արձագանգը, իսկ փոխանցուող տեղի կ'ունենայ բնախօսական որոշ ճամբաներով։ Ելապէս ուրեմն՝ գիտակցութիւնը վերեւայլ մըն է, որ յառաջ կու-գայ երբ նիթական որոշ զայնմաներ իրազդման ճամբու մէջ են։ Միաբջիջ ամլալը, կազմուած միայն արարչահիթէ եւ զուրկ ջղային դրութենէ, արտաքին զրգուներուն կը պատասխանէ շարժում-ներով։ Իսկ երբ կենսի բնաշխարհութիւնը տեղի կու-տայ կազմուածքի բարդութեան եւ Հետեւաբար աշ-խատանքի բաժանման, իւրաքանչիւր օրկան կը կատարէ իրեն ինկած բաժին-պարտականութիւնը եւ աստիճանաբար, անՀատական փորձառութեան դա-րաւոր կուտակումով, այդ պարզ անդադարձ շար-ժումները կը փոխուին բազալքեալ տեսակի։ Իսկ մարդու քով, բջիջային այդ միօրինակ ինքնաշար-ժութիւնը անբաժանական է գոՀացնելու Համար կենն-քի այլեւայլ անՀարմեշտութիւններու ու պահանջ-ները, որով իր մէջ կը շշուառն ուղեղային գործու-նէութեան կարեւորութիւնը։ Ան կը դադրէ ըլլալէ արտաքին զրգուներու Համար միայն սնեքի պարզ վայր մը, այլ անոնք Հնէ կը կենան, կ'իրեքափառնուին,

(3) La volonté, par Paulhan, chez Doin, Paris.

զիրար կը չէգործացնեն կամ կը զորացնեն ծնունդ տալու համար առաւել կամ հուզող բարդ հակազդեցութեան:

Ուրեմն մարդկային գործունէութեան բնախօսական բնաշրջութիւնը կարգուած է, իբր ճեկնակէտ՝ պարզ անդրադարձ շարժումներէ. յետոյ անցած է բազադրեալ բեֆօկններէ եւ ծանալատուկ ընթացքէ, լանդելու համար անհատական շարժման, ունենալով՝ աշխատութեան ծիջոցներու եւ բեաւփօսի աստիճանի հետ համեմատութեան ձեշ եղող ջղային դրութեան որոշ զարգացում: Բայց այս շարժումը գիտակցութեան փոխուելու համար պէտք ունի աւելի ճեմ բարդութեան, աստակութեան եւ տեսողութեան: Իսկ թէ ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ փալարութիւնները ընդունող եւ դանձր բեաւփօսի տիկնի փոխող բշխներու ձեշ, չենք գիտեր. սա միայն ստող է թէ բազադրեալ բեօկններու եւ անոնց սեպհական ընթացքի հանդէպ գիտակցութիւնը ունի պարզ հանդիսատեսի դերը: Բայց երբ ուղեղային processusը աւելի կը բարդանայ, կը ստեղծուի զգացական փշակ ճը եւ ձեւք կը հասնինք բնագլխի սահմանը: Յետոյ զրդուներու նոր յարակցութեան առջեւ, որ այլ եւս ունին որպէս հակադրեցութիւն՝ անհատական սեպհական շարժումներ, ուղեղային գործունէութիւնը աւելի կը յամբանայ եւ գիտակցութիւնը աւելի կը լուսաւորուի ոչ միայն զգրիւններու համապատասխան զգայութիւններով, այլ նաեւ նախորդ զրդումներն ու անոնց բեաւփօսիները ներկայացնող զաղափանդելով եւ տպաւորութիւններով, որոնց ինքնաբախումն կը ճնի գործի պատկերացումը. ինչ որ չ'աւշանար իրականանալու: Իմացականութիւնը, տեղեկութեան առաջ, կ'անայ դեպքերու առջեւ որոնց ինք թատրն է, նման այն հանդիսատեսներուն՝ որ չեն գահանար խաղարկութեան հետեւելով, այլ նաեւ կը նախատեսեն անոր ելքը: Այսպէս ալ երբ գործունէութիւնը կը մնայ միջ-ուղեղային, հոն տեղի ունեցող մասնակցին երեւումները կ'արտայայտուին իրենք իրենց ձեշ հակապատկան կամ մրցակցի պատկերացումներով եւ ճնած գաղափարը, կանխագոյն ներկայացումներու կիսատուրերին ձեշ լուսաւորուելէ առաջ. կը գծուի գիտակցութեան սեմին. կամքն ալ, երբ գաղափարի սահմանին ձեշ է, ճեկէ առաջ, իսկ երբ շարժման դրութեան ձեշ է,

գործադրուելէ առաջ, նոյն իսկ իր ամենաբարդ ձեւերով, կը կայանայ շարժումին ալք կանխումին ձեշ: «Կամքը, կ'ընէ էպլինհատուգ, նախատեսող բնագլխէ»: Այսպէս, ան, գիտակցութեան առջեւ կը մնայ, որպէս արտայայտութիւնը մասնակցին շարժումներու բնախօսական անկայունութեան: Իսկ երբ փորձերը կրկնուին եւ ուղեղային աշխատանքը հաստատուի եւ կայուն փշակ ճը ստանայ, գծիւ վիշը իր ձաճանները, գիտակցութիւնը կը հետեւի շարժման ընթացքին եւ կամքը կ'իյնայ բնագլխի, ուղեղութեամբ, ինքնաշարժութեան աստիճանը: Այսպէս ըմբռնուած կամք ճը ոչինչ ունի իրեն վերադրուած կարողութիւններէն. շարժումը՝ զոր կը հրամայէ, զաղափարը՝ զոր կ'աթընցնէ, ուղեղային գործունէութիւնն է որ գանձք իրեն թելադրելէ վերջ. գործադրութեան կը դնէ: Ե. Ռիշէ կ'ընէ. «Անորոշ մտադրութեան տէր մարդոց համար յաճախ կ'ըսուի թէ կամքն զուրկ են: Սխալ է ալք ձեւ արտայայտութիւնը, պէտք է ըսել թէ անոնց խնայականութիւնն է վարանտ եւ ոչ թէ կամքը...»:

Ռիչօ, կամեցողական ո եւ է գործի ձեշ կը տեսնէ իրարմէ տարբեր երկու տարր, նախ գիտակցական վիճակ ճը, «կ'ուզեմ», որ ինքն իր ձեշ ոչ ձեշ ուժ ունի, յետոյ հոգեբանական իրաւ բարդ ձեքնականութիւն կը, որ կը կայանայ միայն գործելու կամ արդիւրելու կարողութիւնը: «Կամեցողական կոչումը գործին կազմական տարրը, կ'ըսէ Փրօֆ. Ե. Ռիշէ, հոգեկան անդրադարձ շարժումն է(4), որ ուրիշ բան չէ, այլ ձեկէ աւելի զգայաբանքներէ դէպ ի ուղեղ փոխանցուած տպաւորութեան պատճառած գլխապտոյտը, արցունքը, խնդրեք, բարկութիւնը, ահաճութիւնը, վախը, ուղեղի բեաւփօսներն են որ շջգործերն կ'աշխատաւանեն տեսնուած, լուսած, զգացուած արտաքին ո եւ է երեւոյթի: Հոգեկան բեօկնները, որդնածուծային անդրադարձ շարժումներու նման, կամ զրդիչ են գործունէութեան եւ կամ աղբիւր, ինչպէս վախը կ'ընայ կամ փախուստի մատնել եւ կամ անշարժութեան ենթարկել անհատը, բարկու-

(4) Physiologie des muscles et nerfs, էջ 750. Revue philosophique t. XXV. Essai de psychologie générale p. 75. Ch. Richet.

թիւնը կրնայ կամ ուելի ազդեցութիւն տալ խօսքի եւ կամ զայն դադեցնել: Գանձեցողական ամէն գործ, կազմուած է առաւել կամ նուազ բարդ եւ իրարու մէջ ազուցուած Հոգեկան բեկիւններէ. ասանք իրենց նախնական պարզութեան մէջ այնքան անողորմօրէն մեքենական են, որքան ինքնաշարժ կոչուածները: Իսկ ինչ որ ենթակային ինկարելի կուտայ թէ իրեն կախուած ունի իր մտածանքներու ազատ ուղղութիւնը, այն է, կ'ըսէ Շ. Ռիչէ, որ արտաքին զգացական զրդիչը յաճախ այնքան քիչ է, բաղդատմամբ ուղեգային աշխատանքին, որ կարծես թէ մտքի մէջ՝ զազափարներու պայթարները կապակցութեան մէջ չըլլային արտաքին պատճառներու հետ: Պայթարը երկու ընդդիմաճարտ զազափարներու մէջ, կը տառնայ երկու իրարու Հակառակ անդրադարձ շարժման կոիւի ձեւը: Գազափար կամ անդրադարձ շարժում, ջղային ուժեր են միշտ եւ պայթարին մէջ միշտ զօրաւորն է որ յաղթական կ'ելլէ եւ կը հարկադրէ ինքզինքը...»:

Գանձեցողական գործողութեան մը պահուն, մեր կրած «ազատ ջանքի» տպաւորութիւնը չի համապատասխաներ իրականութեան. երբ լլջօրէն ուշադրութիւն ընենք մեր գիտակցութեան մէջ անցած դարձած, վրայ, պիտի տեսնենք որ իմացականութիւնը՝ գնահատելով՝ աննազօրաւոր թելադրութեամբ օժտուած զազափարներու Համախոնձան մէջ լաւագոյնը, կ'ընտրէ զայն, եւ կը կարծէ ազատօրէն ուրոշած ըլլալ իր ընտրութեան առարկան, երբ ան, իր արժէքաւորուած ընդթով. ինքզինքը իրեն հարկադրած էր արդէն:

Շ. Ռիչէ, մարդկային կանճեցողական վիճակներու Հոգեբանական իր նշանաւոր ուսումնասիրութիւնը կ'եզրակացնէ հետեւեալ կերպով. «Միտքը կրնայ ուղիւ, ուղիւ եւ մեծ ուժով, բայց այդ կամքը ազատ չէ, այլ սահմանուած, սրղողուած է ուրիշներէն աւելի զօրաւոր եղող պատկերէ մը, զգայութենէ մը, յուզումէ մը: Իսկ ինչ որ պատճառ կ'ըլլայ որ, իսկ մեքէի մեքենականութիւնը յատկօրէն չտեսնուի, այդ այն է որ զայն յառաջանող պատճառները մեզի միշտ ծանօթ չեն: Ուշադրութեան վրայ ազդող անթիւ պատկերներէն հազիւ մէկ քանին կը ծանչանք: Գիտակցութիւնը, ուղեղային աշխատանքի անհունութեան վրայ բացուած պզտիկ պատուհան մըն է միայն: Պատկերներու, յիշողութիւններու, յուզումներու, փափաքներու, ըմբռն-

ողութիւններու այս հսկայ խառնաշփոթութիւնը չեղի անծանօթ է, մենք միայն արդիւնքը կը տեսնենք: Իսկ առանց մօթիմի շարժող կանճեցողութեան մը պատրանքը, մեր մէջ՝ բազմաթիւ պատկերներուն իրարու հետ պայթարի մէջ ըլլալէն կը ծնի: Մեր գոյութիւնը, բաղկացած գործերէ եւ գիտակից գաղափարներէ, մերձահայեաց կէտն է զիրար հրմըշտելող եւ Հակասող անհուն պատկերներու, որոնց մէջ ոճանք կը զրդեն, ոճանք կը գործեն, իսկ ուրիշներ կը բարեփոխեն: Մենք այս Հակասական անթիւ պատկերներէն կը նշմարենք միայն մէկ մասը, որովհետեւ միւսները կորսուած են անգիտակից պատկերներու զանգուածին տակ: Հետեւաբար չկա. բնաշով ճանչնալ այս պատճառները, կը տարրերը զանոնք ուշադրաւ եւ զետեղելու «կամք» պիտակին տակ այն, ի'նչ որ անծանօթ եւ անգիտաբար մզուածներու արդիւնք է(5)...

Բնախօսական աշխատանքներու արդիւնքները եւ այդ առթիւ եղած խորհրդածութիւնները ծանրամասնելը մեզի շատ հեռու պիտի տանէր, իսկ հարկ է գիտնալ որ այս բոլոր աշխատանքները, ինչպէս նաեւ թեր ու զէժ պրոպագանդա չէրպէթի, վունդի, ձէյմի վարկածները մեզ չեն առաջնորդեր կամքի լրիւ հասկացողութեան, քանի որ միայն անհատին ուսումնասիրութեամբ կը զբաղուին առանց նկատի առնելու արտաշխարհը որ խոր ազդեցութիւն ունի մեր վրայ:

Եթէ զազափարին գործնականացումն է որ կը պայմանաւորէ կամքի իրադրոճումը, այդ փոխակերպումը սակայն իր մօրժը կը ստանայ արտաքին իրականութենէն, այսինքն ժամանակը, միջոցը, պարագաները իրեն կուտան որոշ պայմաններ, ճշդուած սահմաններ կարենալ տեղի ունենալու համար: Կենդանին ունի միայն իր օրկանական միջավայրը, հոն է որ կը զահանան իր ֆիզիքական, բնախօսական եւ հոգե-բնախօսական պահանջները: Իսկ մարդուն պարագան նոյնը չէ, որքան որ ալ իրարու հետ անհաշտ, կամքի նկատմամբ եղած կրօնական, փիլիսոփայական եւ դրապաշտական

(5) Essai de Psychologie générale (էջ 170—172). Ch. Richet, Alcan. Paris.

Հասկացողութիւնները հասարարապէս կ'ընդունին որ ծարրկային կենդանական բնութիւնը անբաւական է ե զինքը ճշգրտօրէն բնորոշելու: Ան կ'ապրի ընկերային ինքնավայրի մը մէջ. որուն խոր գործընկերակիներն է իր գործունէութեան բոլոր խաւերուն վրայ: Հոս կ'արդարանայ Ռիպօի սա խօսքը: «Եթէ մտքի կեանքը իր արմատները ունի կենսաբանութեան մէջ, ան կը զարգանայ ընկերային եղելութիւններով»:

Նորածինը իր անհատականութեան առաջին պատկերը կը գտնէ իր խանձարօրին մէջ: Աճեանահամեստ Հիւզակն անգամ լի է առարկաներով զոր մարդ կը շինէ իր գործածութեան համար: Մանուկը իր ձեռքի վարժութիւնը կ'ընէ անոնցմով. նախաձեռնած իր նախորդներու շարժման վրայ, որու կը յարմարցնէ իր մտածումը, գործելու եղանակը, ապրելու տեսակէաը: Այնպէս որ մեր բովանդակ ձեզատուփներուն եւ բնագրներուն ծագումը, ըլլալով հաւաքական անհրաժեշտութեան մէկ արձագանգը, ան՝ մեր սեպհական կենցաղին մէջ իսկ, անհատական խոր բնոյթ չունի: Մեր կեանքը, սկիզբի օրէն ճինչու վերջը, գրեթէ կարգ մը հրամայողականութեան տառնու եղած համակերպութիւն մըն է: Մեզ շրջապատող հաւաքական պատկերներ որքան զօրաւոր արձագանգ գտնեն մեր անհատական գիտակցութեան մէջ, այնքան տւելի կը գեղու մեր սիրտը յորդառատ զգացումներով եւ մեր երեւակայութիւնը՝ ամէն տեսակ երազներով: Զինուորական ծարգանք, Հայրենասիրական ճառեր, կրօնական կամ քաղաքային ցույցեր, աւելի խոր կը քանդակեն մեր մէջ այդ հաւաքական անհրաժեշտութիւնները: Ահա թէ ինչու Օկիւսթ Գօնթի սրտին աւելի նախապատուութիւն կուտար քան իմացականութեան:

Պլոնտէլ՝ կամեցողական վիճակի մասին ըրած իր մէկ ուսումնասիրութեամբ⁽⁶⁾, յստակ կերպով կը պարզէ մտրկային գործունէութեան մէջ արտաքին, հաւաքական հրամայողականութեան դերը եւ ցոյց կուտայ կեղծ-կամքի բոլոր պարագաները: «Շատերու համար, կ'ընէ Պլոնտէլ, կամքը, հասարակաց բարոյականի սահմանին մէջ մնալն է, որ արդիւնք է ընկերային եւ հաւաքական ինքնակազմի պա-

հանջունեան»։ Ուշադիր ակնարկ մը մեր կեանքին վրայ, կը բաւէ ցոյց տալու որ մեր գործունէութեան մեծ մասը յարմարուելու ստիպողականութենէն կը ծնի: Օրինակով մը բացատրենք մեր զգալաւորը. ինքնագրենք թէ արեւմտեան մեծ քահաղանքները մէկուն մէջ, օր մը կը Հանդիպէր մեր է՛ն Ռիպօի մէջ, անոնցք թշնամիներէն մէկուն. բւնէք մեր մնողը սպաննողին, եւ կը յաջողիք կամքի զօրաւոր ինքնազուստմով մը, ինչպէս սովորութիւն է ըսել, ես կենալ վրէժնալիկական անդիմադրելի զգացումէ մը, իոյն օրը դուք կը կարծէք կատարած ըլլալ մեր կեանքի կամեցողական է՛ն մեծ Ժիլը: Ստոյգ է թէ մեր մէջ խիստ զօրաւոր պայքար ծրուեցաւ, իսկ եղածը ոչ մէկ ձեւով կամքի գործ չէ, դուք իրականութեան մէջ, անսպիտակ պարզապէս օրէնքի, բարոյական դաստիարակութեան եւ խզի պահանջունփներուն, որոնց առջեւ իր թափը կորսնցցց, մէկ խօսքով յաղթուեցաւ մեր վրէժնալիկական զգացումը: Այսպէս ուրեմն, ընկերային հրամայողականութեան գերազեցութիւնը, օրէնքի եւ դաստիարակութեան արդեւանութիւնը, մարքային մեր Հոգիին ամենակրեւոր շարժումները: Միւնչդեւ երբ գտնուէք տարբեր ինքնակային, տարբեր պայմաններու եւ բարբերու, տարբեր դաստիարակութեան տակ, վըստահ եւք թէ այն ատեն ուրիշ կերպով պիտի վերաբերուէիք: Իսկ մեր կեանքը այս եւ սաոր նման բազմաթիւ դէպքերէ կազմուած է, որմէ կրնաք կուահել թէ ինչ աստիճան համեստ է կամքին դերը:

Պլոնտէլ կ'ընդունի որ կամքի է՛ն զօրաւոր արտայայտութիւնը պէաք է փնտռել նորութիւններու եւ գիտերու սահմանին մէջ: Տեսնուած է ընդհանրապէս որ յեղաշրջիչ ու եւ զլտական աշխատանք. իրարմէ բոլորովին անկախ տարբեր տեղեր, գանապան գիտուններու կողմէ ի գործ կը դրուի միաժամանակ, գաղտնօրէն, առանց իրարմէ ազդուած ըլլալու: Պլոնտէլ նկատի չ'առնէր այս պարագան որ բաւականին յստակ կերպով կը մատնանշէ յաւաք գալիք պիտին իսկական գրգիշները: Դարձեալ արտաքին պայմաններ, միջավայրի պահանջներն են որ կը զգան անոնք, արտաշխարհի այդ գրգիռներու համապատասխան ուղեգով մը օժտուած ըլլալուն համար, եւ կը սկսին գործի իրենց բազմաթիւ նմաններէն շատ առաջ. Կրնաք ըլլալ որ արտաքին այդ պահանջներու հետ, գիտի

(6) էջ 334, *Traité de Psychologie*, II. Volume, par G. Dumas, chez Alcan, Paris, 1924.

Վաճառի սու կարծիքը (ձեջբերուած Պոլիսիսի կողմէ) (8)։ «Այն իրողութիւնը՝ թէ Հոգեկան կեանքի բնաշրջութիւնը կախուած ունի ֆիզիքական միջավայրէն, ձառացածին եւ անընդունելի կ'ընծայէ այն Հոգեբանական օրէնքները որ իբր թէ կը կանխեն ֆիզիքական կեանքի բոլոր յարաբերութիւնները եւ կը փոխակերպեն օրկանիզմը՝ իրենց տեղական նպատակները արտայայտող գործիքի։ Որքան առեւն որ ծարղկային Հոգեկան կեանքը իր ամբողջութեան մէջ ճիշդ անձանթ կը մնայ, երբ տնոր գոյութեան նկատմամբ՝ թէեւ Հազուադէպ բայց իրականապէս կան փաստեր, ժխտուածի ոչ ճէկ վճռական արտայայտութիւն չի կրնար Հաճապատականել ճշմարտութեան։ Ո՛վ գիտէ երբեք թէ ձենք այդ Հոգեկան ուժերու աղդեցութեան ներքեւ չենք կատարելապէս։ Մեր յօդուածի վերջին բաժինը

(8) էջ 93, La Théorie du matérialisme historique, par N. Boukharine. Editions Sociales Internationales, Paris.

ճիշդ պիտի դնէ այդ խորհրդաւոր երեւոյթներու ներկայութեան. ճենք զանոնք չենք շփոթեր մեր Հոգեբանական կարգ մը վիճակներու հետ որ կը ճնին մեր օրկանական անհրաժեշտութիւններէն։ Այս վերջիններն են որ կ'ը կազմեն ինչ որ կը կոչենք ներքին որոշականութիւն (9) (déterminisme)։ Այս ուղղութեամբ ձեռք ձգուած գիտական արդիւնքները տալէ առաջ, Հպանցիկ ակնարկ մը նետենք ծարղկային ազատութեան դարաւոր եւ վիճելի զաղափարին վրայ որու անբաժանելի ճէկ կողմն է այդ որոշականութեան հարցը։

ՏՕՔԹ. ՄԻՆԸՆ Կ. ՔԷՇԵՆԵԱՆ

(Մնացեալը յաջորդ բիւլով)

(9) Որոշականութիւնը զուտ փիլիսոփայական դրոշմ մըն է, որ մարդկային կամքին ազատեմէ զոճելու կարողութիւնը կ'ուրանայ եւ մեր գործերուն անմիջական պատճառները կը վերագրէ կամքի գուրս եղող ազդակներու։

ԱՆՏԻՊԵՐԳԵՐ ՍԷՅԵԱԴԻ

ԵԶՐԱՓԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ղահվի յայի սովորած իշխաններ, ժամ կուգայ որ թրուած բան չի գտնել. Փափկութեան մեջըն մոլորուած իշխաններ, կը որոնեն՝ մրեակի բան չի գտնել։

Փարայի պէս չրկայ երախտաւոր բան, Այսօր ձեզ մօտ՝ վաղը կուլի այլոց սան, Շատ հարուստներ դիտել՝ մեռնում պարտական, Օր կուլի որ օտարի փոխան չի գտնել։

Քանի փառան մեր ձեռքը չէ փախել, Նրան ազգի ժողով իստեմէ՝ մի՛ վախել. Եւ հազար դուրն կամեմա՛ բախել, Անհեղձի պէս նախաբան չի գտնել։

Ի ԴԻՄԱՑ ՕՏԱՐ ՀԱՅԱԶԳԻՈՑ

Օտար եմ օտար Տանկաստանում, Իբրեւ սոխակ այլոց բուրաստանում, Հայրենիք մրմաջ Հայաստանում, Ասացիք եթէ ես չիլամ էլ ո՛վ լայ։

Թողել եմ ծաղկաւեռ դաշտ ու սարերս, Ոսկւոյ պէս օղողողում հանքի փառերս, Գիտեմ լացով պիտի անցնին օրերս, Ասացիք եթէ ես չիլամ էլ ո՛վ լայ։

Ջուլս Մասիսի բազաւում եմ մեզ լալով, Մեկրանկու բարձրութեան յոյս ջալով, Բայց մի՛ սիրք փառացել է չրգալով, Ասացիք եթէ ես չիլամ էլ ո՛վ լայ։